

İsnad Dindendir

Abdüfettâh EBÛ GUDDE*

Çev. Kübra ÇAKMAK**

Allah Teâlâ, Muhammedî İslâm ümmetine birçok özellik ve ayrıcalık bahşetmiştir.*** Bizzat tertemiz din ve çeşitli ibadetler, mu'amelât, itaat ve hem kolay hem de ecri bol sevap kapılılarıyla ilgili olan bütün meseleler bu özellikler arasında yer almaktadır. Yine bu dine hizmet, dinî meselelerin nakledilmesi, tebliğ ve tedvîn edilmesi, kaydedilmesi ve ezberlenmesi de İslâm dininin ayrıcalık özelliklerindedir. Her iki tarafta da azımsanmayacak özellikler mevcuttur. Burada sözümü Muhammedî ümmete ve dinine hizmet için has kılınan özelliklerden sadece birine hasredeceğim. Bu özellik de isnaddir.

Âlimler isnadı şöyle tanımlar: İsnad nakledeni söyleyerek sözü ona nispet ettiğinde 'sözü söyleyenine isnad ettim' ibaresinden masdardır [yani أسند fiilinin masdarıdır].****

Örneğin, İmâm Ebû Abdillâh el-Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde (I:201) ilim kitabında, Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'e yalan isnad eden kimsenin günahı babında (I:201) Mekki b. İbrâhîm bize tahdîs etti, o da Yezîd b. Ebû Ubeydillâh'tan -Seleme b. el-Ekva'ın azadlı kölesi-, o da Seleme'den bize tahdîs etti, dedi. Seleme şöyle demiştir: "Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i şöyle derken işittim: Kim söylemediğim şeyi bana isnad ederse, Cehenem'deki yerine hazırlansın." şeklindeki sözü isnad diye isimlendirilir.

* Prof., Şam Üniversitesi, Şeria Fakültesi, 16 Şubat 1997 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. Ahmed Hamdi Yıldırım, "Abdüfettâh Ebû Gudde (1917-1997)", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1997, cilt: II, sayı: 1, s. 199-202; Muhammet Beyler, "Abdüfettâh Ebû Gudde (9 Şevval 1417/17 Şubat 1997)", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 1, s. 217-221; Ali Pekcan, "Abdüfettâh Ebû Gudde (1917-1997)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı: 6 [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], s. 575-584.

** Araştırma Görevlisi, Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ZONGULDAK, kubracakmak16@hotmail.com

*** Yazarın çevirisini yaptığımız "el-İsnâd mine'd-dîn" isimli makalesi *Advâu's-Şerî'a Dergisi* (Suudi Arabistan), 1396/1976, ss. 44-65'te yayımlanmıştır.

**** Köşeli parantez içindeki ifadeler tarafımızdan eklenmiştir (çev.).

Buhârî'nin râvileri zikrettiği isnad zincirine de sened denilmektedir.

Âlimler isnadı hadis metninin tarikinin söylenmesi, senedi ise hadis metninin tarihi şeklinde tanımladılar. Sened, 'duvar veya herhangi bir şeye dayandığın yer' şeklindeki lügat manası dikkate alınarak [hadis] hafızların, hadisin sıhhatine ve za'fına hüküm vermede ona dayanmaları sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.

Bu örneğe göre isnad, senin ya da Buhârî'nin 'haddesenâ fülân, kâle haddesenâ fülân' demesidir. Sened ise hadis metninden önce zikredilen râvilerdir. Burada hadis metni, [Hz.] Peygamber'in (s.a.v.) "Kim söylemediğim şeyi bana..." sözüdür. Muhaddisler sened ve isnadın her ikisini başka yerlerde kullanmaktadırlar. Burada kastedilen mana, karinelerle anlaşılır.

Allâme Şeyh Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* adlı eserinde (s. 25) şöyle demiştir: "İsnadın أسند/dayandırdı fiilinin masdarı olduğunu biliyorsun, bu sebeple ne tesniye ne de cem' yapılır. Çoğunlukla isnadla kastedilen senedir ve bu tesniye ve cem' yapılır. 'Bu hadisin iki senedi var' dersin. Ama 'bu hadisin أوتاد vezninde senedleri (أسناد) var' denilmez. Sanki sened manasındaki isnadın cem'inde, senedin cem'ini kullanmaya gerek duymuyorlar. Bazı lügatçiler senedin lügat manalarında da cem' yapılmadığını zikretmişlerdir."¹ Bitti.

İsnad bu ümmetin özelliklerinden, daha önce hiçbir ümmete verilmemiş değerli bir özelliktir. Dinde yüce bir konumdadır. İmâm Abdullâh İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir: İsnad dindedir, şayet isnad olmasaydı, dileyen

¹ Şeyh el-Cezâirî'nin (rh.a.) ve bazı lügat âlimlerinin, lügat manasında 'sened'in 'esnâd/أسناد' şeklindeki çoğuluna karşı çıkmaları, temel lügat kitaplarındaki bilgilere muhaliftir. Nitekim İbn Düreyd'in *el-Cemhere* isimli eserinde (VI:266) "Sened dağın eteklerinden yukarı doğru karşına çıkan yamaçtır, çoğulu esnâd/أسناد'dır." ifadesi geçmektedir. ez-Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâğ'a*'sında ise sened hakkında şunlar geçmektedir: "Dağ ve vadinin yerden yüksek olan eteğinde konakladık. Bu toprağın ön tarafındaki yükseltidir. Çoğulu esnâd'dır." Sened hakkında aynı şeyler İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab* isimli eserinde de mevcuttur. Müellif bunlara şu sözleri ilave etmiştir: "Çoğulu el-esnâd'dır. Bundan başka kırık çoğulu yapılmaz." Bitti. Bu alıntılar 'sened' lafzının istilâhî manası için temeldir.

el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-lüg'a*'sında ([X]II:364) ise şunlar gelmektedir: İbn Büzürç, sened, el-bisenin etekleri manasında olan 'esnâd'ın müfredidir, ifadelerini söyledi ve şu şiiri okudu:

"Eteklerinin rengi berrak olan cübbe Terziler ona hiç iğne batırmamış."

لم يضرب الخياط فيها بالإبر

جبة أسناد نقي لونها

Bu açıklamaların tamamında 'sened'in çoğulu, birçok lügat manasına sahiptir. *Tâcu'l-arûs*'ta lügavî manalarda 'sened'in çoğulunun olmadığını savunan kişinin İbnü'l-A'râbî olduğu ifade edilmektedir. Büyük lügat âlimlerine ait yukarıda geçen sözlerin, İbnü'l-A'râbî'nin görüşüne muhalif olduğu ve hiçbir yoruma açık olmadığı kanaatindeyim.

Allâme el-Cezâirî'nin, 'bu manzûr'un أوتاد vezninde senedleri (أسناد) olan bir hadistir, denilmez. Sanki onlar ihtiyaç duymazlar gibi...' ifadesinde tartışma vardır. Zira muhaddisler, kitaplarında أسناد/hadîs/senedleri olan hadis ya da أسناد/هذه الأسناد/bu senedlerle gelen hadis şeklinde ifadeler kullanmaktadırlar. Fakat hadis şerhi kitaplarında gördüğün gibi bu kullanımlar azdır.

Allah en iyi bilendir.

dilediğini söylerdi. İmâm Abdullâh İbnü'l-Mübârek'ten gelen bu ifade, isnadın dindeki konumunun en müşahhas örneğidir.

İbnü'l-Mübârek ve diğer İmâmlardan isnadın dindeki yerini açıklayıcı birçok söz gelmiştir. Bunların hepsi isnadın önemini, faydalarını, özelliklerini, kaçınılmazlığını ve İslâmî ilimlerin özelliklerinden olduğunu göstermeye yöneliktir. Burada bütün bu sözlerin nakledilmesi, isnadın, dindeki konumunu tamamlayıcı ve tertemiz İslâm dini ve ilimlerinin tebliğindeki etkisini açıklayıcı olacaktır.

İmâm Mâlik (rh.a.) 'Doğrusu Kur'ân sana ve kavmine bir öğüttür.' ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: Bu, 'babam bana, dedem de ona tahdîs etti' diyen kişinin tefsiridir. [Yazar burada isnadın önemini vurgulamak üzere İmâm Mâlik'in, tefsirle ilgili meseleleri dahi isnadla naklettiğine bir örnek vermiştir.]

Abdullâh İbnü'l-Mübârek şöyle dedi: Dininin bilgisini isnadsız olarak talep eden kimsenin misali, çatıya merdivensiz çık[maya çalış]an kimsenin misali gibidir. Yine dedi ki: Bizimle o kavim arasında sütunlar vardır. Sütunlar derken isnadı, kavimle de ehl-i bidat ve onlara benzeyenleri kastediyor. Süfyan es-Sevrî (rh.a.) 'isnad müminin silahıdır, silahı yanında olmayınca ne ile savaşır' demiştir.

İmâm eş-Şâfi'î (rh.a.) ise şöyle demiştir: İsnadsız hadis talep eden kimsenin misali, gece odun toplayan kimsenin misali gibidir. İçinde yılan olan bir odun öbeği alır da anlamaz. Süfyan b. Uyeyne (rh.a.) de şöyle dedi: Bir gün ez-Zührî bana bir hadis tahdîs etti. Ben, bunu isnadsız ver, dedim. ez-Zührî de, sen çatıya merdivensiz çıkabilir misin, diye sordu.

el-Hâfız Bakıyye İbnü'l-Velîd el-Hımsî (rh.a.) şunu anlattı: Hammâd b. Zeyd ile birkaç hadis müzakere ettim. Hammâd, isnadı kastederek 'keşke kanatları da olsa ne güzel olurdu!' dedi. Başka bir âlim de 'isnadlar, hadislerin sütunları yani kendisiyle sabit oldukları ayaklardır' demiştir.

Hâfızlardan biri şöyle dedi: Dinini isnadsız olarak talep eden kimsenin misali, çatıya merdivensiz çık[maya çalış]an kimsenin misali gibidir. Nasıl olur da göğe ulaşır! İmâm el-Evzâî (rh.a.) de şöyle dedi: İlmin yok olması, isnadın yok olmasıdır. Hâfız Yezîd b. Züray' (rh.a.), 'her dinin süvarileri vardır, bu dinin süvarileri ise isnad ashabıdır' demiştir. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Târihu Nîsâbü'r*'unda İshâk b. İbrâhîm el-Hanzalî'den -ki o İshâk b. Râhûye'dir-² rivayetle şöyle gelmiştir: Abdullâh b. Tâhir -Abbâsî döneminde

² Muhaddisler, bu hususta nakledegeldikleri şekliyle Râhûye lafzını ve Sibûyeh, Nefdüyeh, Amrûyeh gibi benzer kelimeleri 'vav'ın öncesindeki harfi damme, 'vav'ı da sükûn şeklinde söylemektedirler. Lüğatçiler ve edebiyatçılar, kelime bakımından terkinin aslına uyarak 'vav'ın öncesindeki harfi de 'vav'ı da fetha şeklinde kabul ederler. Allâme et-Tehânevî'nin *Kavâid fi ulûmi'l-hadis*'ine yaptığım ta'lîkte (s. 30) bunun ayrıntısına -istersen- bakabilirsin. Muhaddislerin burada ve ileride söyledikleri şekilde onların görüşlerine uygun olarak -ki bu konu muhaddislerin bir kısım ilimleriyle ilgilidir- bu hususa şekil verdim. Bunu bil!

Horasan emiriydi, 230 senesinde vefat etti- bana bir hadis sorduğunda o hadisi isnadsız olarak zikrettim. O da ‘isnadsız hadis rivayet etmek hastaların işindendir’ diyerek hadisin isnadını sordu. Sonra ‘isnad, Allah’tan Muhammed sallallah aleyhi ve sellem ümmetine bir şereftir’ dedi.

Hâfız Ebû Hâtım er-Râzî (rh.a.), ‘Allah’ın Adem’i [a.s.] yarattığından beri bu ümmet dışında hiçbir ümmette peygamberlerinin sözlerini, sefeinin³ nesebini ezberleyen güvenilir kimseler olmadı.’ dedi. Bunun üzerine bir adam ona: ‘Ey Ebû Hâtım! Belki de bunlar aslı olmayan, sahih olmayan hadis rivayet etmişlerdir, dedi. Ebû Hâtım, ‘hadis âlimleri sahihi sakımdan ayırıyorlardı. Onların bunu -zayıf hadisi- bilinmesi için rivayet etmeleri, hadisleri temiz ettikleri ve bu şekilde ezberlediklerini sonraki nesillere açıklamak içindir, demiştir.

İmâm Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Abdurrahmân ed-Değûlî⁴ es-Serahsî şöyle dedi: Muhammed b. Hâtım b. el-Muzaffer’i⁵ şöyle derken işittim: Allah Teâlâ bu ümmeti isnadla şerefli ve üstün kılmıştır. Eski yeni hiçbir ümmette isnad yoktur. Ellerinde sahîfeler vardır. Kitaplarına kendi haberlerini karış-

³ Zerkânî’ye ait *Şerhu’l-mevâhibi’l-ledünniyye*’de (V:454) ve Abdülhay el-Leknevi’nin *el-Ecvibetü’l-fâdila*’sında (s. 24) (وَأَسْبَابُ خَلْفِهِمْ....) şeklinde nakil olarak gelmiştir. Bu bir tahriftir. Bu sebeple bu nakli terk edip doğrusunu kaydederek buna işaret ettim.

⁴ O Hâfız, muhaddis, fakih Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Abdurrahman ed-Değûlî es-Serahsî eş-Şâfi’î v. 325 (rh.a.)’dir. Nitekim ez-Zehebi’nin *Tezkiretü’l-huffâz* ve *el-İber* isimli eserlerinde bu şekilde geçmektedir.

Hâfız es-Sem’ânî’nin *el-Ensâb*’da (V:359) kaydettiği üzere ed-Değûlî, noktasız ‘dâl’in fethası, noktalı ‘ğayn’in dammesi ile dir. Bu eserin İbnü’l-Esir’e ait muhtasarı *el-Lübâb fi tehzîbi’l-Ensâb*’da (I:421) ise zabtı şu şekildedir: “ed-Değûlî, noktasız ‘dâl’in ve noktalı ‘ğayn’in fethasıdır.” Bitti. Bu, ‘وَأَسْبَابُ خَلْفِهِمْ’/ğayn’in dammesi’ şeklindeki ibarenin düşmesinden kaynaklanan bir hatadır. Nitekim asıl ibare *el-Ensâb*’da geçmektedir ve bu ibare *el-Ensâb*’ın bir baskısının muhakkikinin de haşiyesinde işaret ettiği gibi Şeyh İbnü’l-Esir’in (rh.a.) elindeki asıl nüshadan düşmüştür. Kitabın mukaddimesinde s. 36’da kendi uygulamasını ve metodunu açıklamıştır.

İbnü’l-Esir ve Allâme ez-Zürkânî, *Şerhu’l-mevâhibi’l-ledünniyye*’de (s. 32), Allâme el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstatrefe*’de (s. 136) bu yanlış zabtı aynen takip etmiştir. Ben el-Leknevi’nin *el-Ecvibetü’l-fâdila*’sında (s. 25) bunu takip ettim, ez-Zehebi’nin *el-İber* (II:205) muallıklı de aynı hatayı yapmıştır. Doğrusu ed-Değûlî, noktasız ‘dâl’in fethası, noktalı ‘ğayn’in dammesi ve ‘vâv’in sükunu ile dir. Kelimenin bu zabtının doğru olduğunu gösteren delillerden biri şair edîb el-Bâzili’nin şu beyitleridir:

“Değûl ahâlisi Serahs’in omuzlarında oldukça,

Ancak Serahs bol ve bereketli olur.”

Nitekim İbn Ruşeyd bu misali *İfâdetü’n-nasih fi’t-ta’rîf bi senedi’l-Câmi’i’s-Sahih* eserinde nakletmiştir.

⁵ Baktığım kitap ve kaynaklarda Muhammed b. Hâtım b. el-Muzaffer’in tercemesini bulamadım. Rical ve mustalah eserlerinde birçok kez zikri geçmektedir. Buralardaki ifadeler de onun ilimdeki makamının yüceliğini gösterir. Bu sebeple onun kendine has bir tercemesinin olması kaçınılmazdır. Fakat onu bulmaya muvaffak olamadım. Onu bana gösteren kişi-yi Allah hayırla mükâfatlandırın.

tırmışlardır. Onlara göre peygamberlerinin getirdiği Tevrat ve İncil'den indirilen şeylerle, güvenilir olmayan kimselerden aldıkları haberlerden kitaplarına ekledikleri şeyler arasında hiçbir fark yoktur.

Bu şerefli ümmet -Allah Nebî'siyle şerefini artırdı- hadisi, zamanında bilinen, sıdk ve emanetle meşhur sika râviler, aynı vasıftaki kişilerden haberleri bitinceye kadar rivayet etmektedirler. En hâfız sonra daha hâfız, en zâbit sonra daha zâbit ve hadis aldığı kimseyle sohbeti en uzun olanı, sonra daha uzun sohbet sahibi olanları buluncaya kadar çokça araştırırlar. Sonra hadisi büyük ve küçük hatalardan temizlemek, harflerini doğru zapt etmek ve hadisi tek tek saymak için yirmi ya da daha fazla⁶ tarikten yazarlar.

Bu, Allah Teâlâ'nın bu ümmete olan faziletli nimetlerindedir. Allah'ın bu nimetinin ve diğer nimetlerinin⁷ şükrünü Allah'tan bize ilham etmesini isteriz. O'ndan, sağlam durmayı ve O'na yaklaşıracak, yakınlaştıracak ve O'na itaatle bizi güzelleştirecek şeyler için başarı diliyorum. O, Velî'dir, Hamîd'dir.

Hâfız, rahhâl, musannif Ebû Bekr b. Muhammed b. Ahmed b. Râşid es-Sekafî el-İsfahânî v. 309 (rh.a.)⁸ şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın bu ümmeti,

⁶ Hâfız ez-Zehebî (rh.a.) *Tezkiretü'l-huffâz*'da (II: 430) Muhaddislerin Şeyhi, İmâm, Hâfız Yahyâ b. Maîn'in (rh.a.) tercemesine şunları söylemiştir: "Yahyâ b. Maîn şöyle dedi: Biz bir hadisi elli kere yazmadan anlamazdık."

Hâfız el-İrakî elfiyesinin şerhi *Mustalahü'l-hadis*'te Mağrib baskısında (II:233) 'hadis talebesinin âdâbı' babında şunları dile getirmiştir: "Ebû Hâtim er-Râzî'nin şöyle dediği bize nakledildi: Biz hadisi altmış vecihten -yani tarikten- yazmadıkça anlamazdık."

Yine Hâfız ez-Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'da (II:933) Hâfız Hamza b. Muhammed el-Mısri el-Kinânî'nin tercemesinde şunları söylemiştir: "Ebû Amr İbn Abdilber, Abdullâh b. Muhammed b. Esed'i, o da Hamza el-Kinânî'yi şöyle derken işittim, demiştir: Nebî'den (s.a.v.) bir hadisi yaklaşık iki yüz tarikten kaydettim..."

⁷ Bu ibare Hâfız ez-Zürkânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* adlı kitabına ait nüshasında muharref olarak gelmiştir. ez-Zürkânî (rh.a.) de bu tahrife uyarak onu şerh etmiş ve *Şerhu Mevâhibi'l-ledünniyye*'sinde (V:454) şöyle demiştir: "...Allah Teâlâ'ya bu nimetin ve diğer nimetlerin şükrünü barındırıyoruz. Zira Allah'a bir şey emanet edildiğinde onu korur." Bitti. Bu, vâv'dan sonra zây ile olan 'ستون/niyaz ediyoruz'dan tahriftir. Yani Allah'a şükrün ilham edilmesini istiyoruz. Verilenlere göre şârih ez-Zürkânî'nin "Zira Allah'a bir şey emanet edildiğinde onu korur." sözü yerinde değildir. Nitekim bu açıklama, yukarıdaki kelimenin tahrifi üzerine bina edilmiştir.

⁸ Bu ibareyi Hâfız Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'de "Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, Allah'ın has kıldığı bana ulaştı, dedi." şeklindeki ifadeyle getirmiştir. Allâme ez-Zürkânî ise *Şerhu Mevâhibi'l-ledünniyye*'de (V:455) Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed'i tanıtarak şu ifadeleri yazmıştır: "Hâfız, örnek İmâm Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Abdülbâkî b. Mansûr el-Bağdâdî şerefli bir kişiydi... 489 senesinin Rebiulevvel ayının ikinci gününde vefat etti." Bitti.

Bu, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed'i belirlerken ez-Zürkânî'nin düştüğü bir vehimdir. Hatîb el-Bağdâdî'nin vefat senesi 463'tür. O, bu haberi senediyle birlikte *Şerafü ashâbi'l-hadis* (s. 40) adlı kitabında Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed'den rivayet etmiştir. O senedde bu şeyh, Hatîb'in hocasının hocasının hocası diye isimlendirilmiş ve Hatîb'den yıllar önce

başka hiçbir ümmete vermediği şu üç şeyle özel kıldığı bana ulaşmıştır: İsnad, Neseb, İ'râb.

Hâfız İbn Hazm (rh.a.) *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* isimli kitabında (II:81-84) özetle şöyle diyor: “İsnad, sikanın sikadan Peygamber’e (s.a.v.) ulaşınca kadar ittisalle nakletmesidir. Onlardan her biri, kendisine haber veren kişinin ismini ve nesebini haber verir. Yine onlardan her biri hâli, zâtı, adaleti, [bulunduğu] zamanı ve mekânı bilinen kimselerdir. Allah, bunu diğer milletlere değil, Müslümanlara has kılmış, asırlar geçmesine rağmen Müslümanlar indinde onu yeni ve taze olarak bırakmıştır. Sayılarını ancak Yaradan’ın saydığı kimseler hadis talebi için uzak bölgelere yolculuk yapar, kendisine en yakın kimseden hadisi kaydetmeye gayret gösterir. Allah onlar için hadisin korunmasını üstlenmiştir. Âlemlerin Rabbi Allah’a hamdolsun. Onlar naklettikleri şeyde en ufak bir hatayı kaçırmazlar. Her biri için bu söz konusu olursa, fâsik bir kimsenin mevzu bir kelimeyi hadislere zorla dâhil etmesi mümkün olmaz. Şükür Allah Teâlâ’ya’dır.”⁹

vefat etmiştir. Bana görünen o ki bu kişi, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Râşid b.

Ma’dân es-Sekafî el-İsbahânî’dir. *ez-Zehebî Tezkiretü'l-huffâz*’da (III:814) onun tercemesini yazmış, onu hâfız, rahhâl, musannif şeklinde vasfederek şöyle demiştir: “Ebu’ş-Şeyh şunları dedi: O, muhaddisin oğlu muhaddistir. Çokça tasnifi vardır. Kırmân’da 309 senesinde vefat etmiştir.” Bitti.

Türk âlim, üstâd Dr. Mehmet Said Hatiboğlu, *Şerafü ashâbi'l-hadis* adlı kitabının tahkikinde Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed’i tayin ederken tevakkuf etmiştir. Vefat tarihini zikre-deceği yeri boş bırakıp belirtmeyerek vefat tarihini zikretmemiştir. Aklımın erdiği açıklama budur. Allah en iyi bilendir.

⁹ Evet, bu konunun şahitleri şunlardır: Hâfız *ez-Zehebî Tezkiretü'l-huffâz*’da (I:273) Hâfız Ebû İshâk el-Fezârî’nin tercemesinde, Hâfız İbn Hacer *Tehzibü't-Tehzib*’de (I:152) yine el-Fezârî’nin tercemesinde, Hâfız es-Suyûtî *Târîhu'l-hulefâ*’da (s. 194), allâme Ali el-Kâri ise *el-Mevzûât*’ta (s. 14) şunları zikretmişlerdir:

“İbn Uleyye ve İshâk b. İbrâhîm şöyle demişlerdir: Hârûn Reşid bir zındığı aldı ve boynunun vurulmasını emretti. Zındık ona dedi ki: Boynumu niçin vuruyorsun? Hârûn Reşid de, “insanları senden kurtarmak için” diye cevap verdi. Zındık tekrar: Ey Müminlerin Emiri! Aranızda helali haram, haramı helal kılarak uydurduğum Nebî’nin -sallallahu aleyhi ve sellem- bir harf bile söylemediği 4000 hadisten haberin var mı!! Bunun üzerine Reşid ona: Ey Allah’ın düşmanı! Asil senin Ebû İshâk el-Fezârî ve Abdullâh İbnü’l-Mübârek’ten haberin var mı!! Onlar uydurmaları tek tek eler ve harf harf çıkarır, temizlerler!!” Bitti.

447 senesinde Abbâsi halifesi âdil, sâlih Kâimbillâh (rh.a.) devrinde Yahudilerden biri bir yazı ortaya çıkarıp bunun Rasulullah’ın (s.a.v.) Hayber Yahudilerine ziyeyi düşürmek üzere yazdığını ve yazıda sahabeden bazılarının şahidliğinin bulunduğunu iddia ettiler. [Hz.] Ali’nin radiyallâhu anh yazısının bulunduğunu da zikrettiler. Yazıyı reislerin başı Kâimbillâh’ın veziri Ebu’l-Kâsim Ali b. el-Hasen’e getirdiler.

Reislerin başı onu Hâfız Hatib el-Bağdâdî’ye (rh.a.) sundu. O da düşündü ve “bu uydurulmuş bir yalandır” dedi. Kendisine ‘nereden biliyorsunuz’ diye sorulunca şöyle cevap verdi: “Yazıda Muaviye’nin radiyallâhu anh şahidliği var. O Mekke’nin fethi yılı Müslüman oldu -Mekke’nin fethi hicretin 8. yılındadır.- Hayber’in fethi 7. yıldadır. Sa’d b. Muaz’ın radiyallâhu anh şahidliği var. O da Hayber’in fethinden iki yıl önce Benî Kureyza günü vefat

İrsâl ve îdâl ile rivayete gelince, Yahudilerin çoğunda bu mevcuttur. Onlar isnadda bizim [Hz.] Muhammed'e (s.a.v.) yakın olduğumuz kadar yakın olamazlar. Üstelik Hz. Musa'ya, [Hz. Peygamber ile bizim aramızda olan] 1500 yıldan çok çok fazla, 30 asırdan daha çok bir mesafe bulunacak şekilde durmaktadırlar. Ancak Şem'ün ve dönemindeki kişilere kadar ulaşırlar.

Hıristiyanlarda ise bu nakil kabilinden sadece talakın haram kılınması hususu mevcuttur. Bu rivayetin de kaynağı yalana isabet eden bir yalancıdır. Kezzâb ve meçhûlü'l-ayn kişilerden oluşan tarikle nakletmek Hıristiyan ve Yahudilerde çokça vardır.

Sahâbe ve tâbîinin sözlerine gelince, Yahudiler'in aslında bir nebîyi gören kişiye/sahâbiye veya bir tâbîiye ulaşmaları mümkün değildir. Hıristiyanlar'ın da Şem'ün ve Bûlûs'tan daha sonraya ulaşmaları söz konusu değildir." Bitti.

Hâfız Kâdı Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî (rh.a.) *Sirâcü'l-mürîdin* isimli kitabında şöyle dedi: Hocamız Mağrib'in Hâfızı Abdülhay el-Kettânî (rh.a.) de *Fihri-sü'l-fehâris ve'l-esbât* adlı kitabında (I:50) ondan şu şekilde nakletmiştir: Allah bu ümmeti, kimseye vermediği isnadla şerefli kılmıştır. Yahudi ve Hıristiyanlar'ın yolunu tutmaktan, isnadsız hadis rivayet etmekten, Allah'ın nimetini yok sayıp kendinizi töhmet altında bırakmaktan, seviyenizi alçaltmaktan, Allah'ın lanet ve gazap ettiği bir toplulukla ortak davranmaktan ve onların geleneklerine uymaktan sakının." Bitti.

Hâfız İmâm İbn Teymiyye *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*'sinde (IV:11) şunları söylemiştir: "İsnad bu ümmetin ve İslam'ın özelliklerindedir. Yine isnad, İslam'da Ehl-i sünnet'in özelliklerindedir. Râfıza buna çok ihtimâm göstermez. Zira onlar sadece isteklerine uygun olan şeyleri tasdik ederler. Haberin yalan olduğunun alameti –onlara göre-hevâlarına muhalefet etmesidir. Bu sebeple Abdurrahmân b. Mehdî şöyle demiştir: İlim ehli, lehlerinde ve aleyhlerinde olan her şeyi yazarlar, hevâ ehli ise sadece lehlerinde olanı yazarlar. Ehl-i bidat, uydurdukları farklı bir yolu tutar ve ona itimat ederler. Hadisi hatta Kur'ân'ı asıl kaynaklarında itimat için değil, sadece desteklemek için zikrederler." Bitti.

Allâme Şeyh Ali el-Kârî (rh.a.) *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* isimli kitabında

etmiştir. Bu reislerin başının hoşuna gitti ve ona itimat edip güvendi. Sonra yazının yalan olduğunu ortaya çıkarmak için Yahudiler'e geldi.

Hatîb (rh.a.), Yahudilerin yazıda Hayber'in fethinden iki yıl önce vefat eden Sa'd b. Muaz'ın ve Müslümanlığı Hayber'in fethinden bir sene sonra olan Muaviye'nin şahidliğinin bulunduğunu söylemelerine binaen yazının yalan olduğuna dair delil getirdi. Muaviye radiyallâhu anhu Hayber'in fethinde ne Müslümandı ne de sahâbi idi. Nasıl olur da sahâbeden şahid olur?!

Bu hadiseyi Hatîb el-Bağdâdî'ye terceme yazan âlimler anlatmışlardır. Mesela, Yâkut el-Hamevî *Mu'cemü'l-üdebâ*'da (IV:18), et-Tacü's-Sübki *et-Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'de (III:14), İmâm İbnü'l-Kayyim *el-Menâru'l-münîfte* (s. 105), Hâfız İbn Kesir *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de (XII:101) ve es-Sehavî *el-İ'lân bi't-tevbih*'te (s. 10).

(s. 194) ‘İsnadın aslı, bu ümmetin değerli özelliklerinden, sünnet-i müekkedelerden kıymetli bir sünnet ve hatta farz-i kifâyelerdendir.’ ifadesine yer vermiştir. Allâme Fakîh Şeyh İbn Hacer el-Heytemî (rh.a.) ise ‘İsnad sayesinde mevzu hadis diğerlerinden ayrılır. İsnadı bilmek farz-ı kifâyedir.’ demiştir. Bitti.

Abdülfeţâh şöyle demiştir: Bu sözler ve İmâmın, senede, isnada ihtimâm hususunda gelen birçok ifadeleri, Müslüman mütekaddim ulemâyı, râvisi sika, zâbit, âdil olan kitaplara tam itibar etmeye çağırılmaktadır. Ki bu kitapları ya râvisi, müellifine okumuş ya da o râvide kitabın kıraatine ve şeyhinden, şeyhinin de şeyhlerinden müellife kadar kitabı aldığına dair muttasıl bir sened mevcuttur.

Âlimin vicade olarak bulduğu, müellifinden işitmediği ve ondan icazetinin de olmadığı kitaba gelince bu, mustalahu’l-hadîs âlimlerinin de söylediği gibi mürsel ve munkatî haber nev’indedir. Mütekaddim ulemeden muhad-disler ve fıkıhçıların çoğu bunu almayı men etmişlerdir. Müteahhirûn ise son dönemlerde rivayet şartının yerine getirilememesi sebebiyle çok kısıtlı şartlarla izin vermiştir. Bu müellife nisbetine güvenilen kitaplar hakkındadır. Nisbetine güvenilmeyenlere gelince, ittifakla onlara itibar yoktur.

Bu mülahazaların hepsi naklin sahih, güvenilirliğin tam olması, bu ilmî meselenin, sübutunu, sıhhatini, zabtını, tarihini ve en güvenilir yolla sonraki nesillere aktarılmasını sağlaması içindir.

Verilen bilgilerin tamamından hareketle, bugün ilim talebesinin İslam âlimlerinin kitaplarında okuduğu bilgilerin, kaynağından en sağlam ve güvenilir yollarla ve titiz bir itimadla nakledildiğini biliyorsun. İşte bu İslam âlimi müelliflerin diğer müelliflerden ayrıldığı hususiyetlerdendir.

Mütekaddim âlimlerimiz -Allah Teâlâ onlara rahmet eylesin ve mekânlarını şerefli kılsın- senedi ya da isnadı; tefsir, hadis, fıkıh, usul gibi dinî ilimler ya da edebiyat, tarih, dil, nahv, şiir vb. gibi alet ilimlerinden hangi ilim olursa olsun tamamının geleneğinden saymışlardır.

Mütekaddimûna göre her türlü ilimde isnadın konumunu bilmen için şu küçük haberi al: Allâme el-Murtazâ ez-Zebîdî’ye (rh.a.) ait *Tâcu’l-arûs Şerhu’l-kâmûs*’ta ‘nevf maddesinde (VI:262) nevf kelimesinin tefsirinde söylediği şu şekilde gelmektedir: el-Ezherî şöyle demektedir: Müerric’e -es-Sedûsî-nisbet edilen bir kitapta semâ olmaksızın şunları okudum: Nevfin sıhhatini bilmiyorum. Bitti.

Bir kitapta bir ifadenin nakli sayesinde, bu ifadenin, söyleyenine nispetle söylenenin en sabit şekli olması mümkündür. Fakat el-Ezherî, sözü söyleyenine isnad etmekten çekinmektedir. Zira kitabın -yani kitaba uygun nüshamüellifinin, kitapta bulunan bilgilerin semâını isbat etmesi gerekmez. Semâ isnaddandır.

Bu ince husus -örnekleri çok fazladır- mütekaddimûna (rh.a.) göre, lügat

kitaplarından bir kitapta isnad ve semâin konumuna dair her türlü delile işaret eder. Tefsir, hadis, fıkıh vb. kitaplarının durumu nasıldır? Mütেকaddim ulemâmımız (rh.a.) bize bu dini ve ilimlerini bugünkü kayıt aletlerinin kaydetmesine benzer şekilde zabt ve itkanla naklettiler. İlmî emaneti sonrakilere en hayırlı şekilde teslim ettiler. Allah'ın rahmeti ve yüce rızası onların üzerine olsun!

İşte burada bana, iki önemli hususa dikkat çekmek düştü. Biri mevzu bir hadistir! Bazı âlimler bu mevzu hadisi isnadın faziletini açıklamak için kullanmakta, fakat yanılmaktadırlar. Diğeri ise değişik bir tahriftir! İsnadın fazileti hakkında İmâmlardan gelen sözlerin başında zikrettiğim Abdullâh İbnü'l-Mübârek'in sözünde bu tahrif meydana gelmiştir. Bu tahrifin keşfedilmesini ve konu hakkındaki şahidler sayesinde bu husustaki doğrunun ortaya çıkmasını diledim.

Bahsedilen mevzu hadise gelince, bu [hadis], muhaddislerin sonucusu Allâme ez-Zürkânî'ye (rh.a.) ait *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*'de (V:454) geçmektedir. Bunlar arasında şu sözü vardır: "Hâkim, Ebû Nuaym, İbn Asâkir [Hz.] Ali'den merfu olarak şunu kaydetmişlerdir: 'Hadis yazdığınızda onu isnadıyla yazın. Doğruysa ecrine siz de ortak olursunuz. Şayet yanlışsa günahı isnadın boynunadır.' Bu cümlede hadis ashabının şerefi ve seleften kitâbetü'l-hadîsi hoş görmeyenlere bir reddiye vardır. Başka bir haberde, yazmanın yasaklanması mevcuttur. Bu da ya mensûh ya da tevil edilebilir bir haberdir." Allâme ez-Zürkânî'nin sözü bitmiştir.

Allâme Şeyh Abdülhayy el-Leknevî *el-Ecvibetü'l-fâdila* adlı kitabında (s. 26), ez-Zürkânî'den bu görüşü hiç tereddüt etmeksizin ona itimat edip dayanarak nakletmiştir. O ve Allâme ez-Zürkânî'den (rh.a.) olan bu görüş çok değişiktir. Onlar münekkit, basiretli muhaddislerdir. Bunu nasıl fark etmemiş ve kitaplarına almışlardır? Görünen o ki, bunu araştırmaya yönelmeden diğer âlimlere uyararak onu naklettiler. Bunun örneği büyük âlim ve İmâmların çoğunda bulunmaktadır. Bu hadisi es-Suyûtî *el-Câmi'u's-sağîr*'de zikretmiş ve onun şârihi Allâme el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*'de (I:434) ez-Zehebî'nin *el-Mîzân*'da mevzu dediğini ifade etmiştir.

İmâm Abdullâh İbnü'l-Mübârek'in sözünde var olan garip tahrife gelince, işte bu sözün beyanı, açıklaması ve birçok delili. Bu söz, uzunluğuna ve çokluğuna rağmen nakledilen bilgiler arasında hoş bir nüktedir. Ayrıca muhaddis ve âlimlerin hayatlarının tarihleri, hafızalarının kuvvetleri ve hıfzda birbirleriyle yarışmalarıyla ilgili önemli şeyler içerir.

Müslim *Sahih*'inin *Mukaddimesi*'nde (I:87) Abdân b. Osman'a uzanan senedle şöyle rivayet etti: Abdân b. Osman, Abdullâh İbnü'l-Mübârek'i şöyle derken işittiğini söylüyor: "İsnad dindedir, isnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi." Bu sözü aynı şekilde Tirmizî *Sünen*'inin sonuna ekli *el-'İlelü's-sağîr* adlı kitabında (XIII:307) İbnü'l-'Arabî ve el-Mübârekfûrî şerhlerinde (IV:377), İbn Ebû Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de (I-I:16), İbn Hibbân *Kitâbü'd-*

Duafâ ve'l-metrûkîn'de (I:18), er-Râmehürmüzî *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da (s. 204), Hâkim Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs'te (s. 6), İbn Abdilber, *et-Temhîd*'de (I:56), el-Hatîb el-Bağdâdî *Şerafü ashâbi'l-hadîs* (s. 41) ve *el-Kifâye*'de (s. 393), İbnü's-Salâh *Ulûmü'l-hadîs*'te (s. 215), İbn Teymiyye *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*'de (IV:96), İbn Abdilhâdî *es-Sârimi'l-münekkî*'de (s. 268), ez-Zehabî *Tezkiretü'l-huffâz*'da (IV:1054) Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Fevâris'in tercemesinde, et-Tâcü's-Sübki *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*'de (I:187), es-Sehâvî *Fethü'l-muğîs*'te (s. 335), es-Suyûtî *Tedribü'r-râvî*'de (s. 359), ez-Zürkânî *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*'de (V:453) rivayet etmiştir.

İmâmların bazıları bu sözü isnadsız zikretmiş, çoğu ise sözün zikredilen kısmıyla yetinmişlerdir. Bazıları da bu sözü tamamlamış, şu şekilde zikretmiştir: "İsnad dindedir, isnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi. Abdullâh İbnü'l-Mübârek'e 'Sana kim tahdîs etti' denilince o da öylece بقي/kaldı!" Yani sözden kesilmiş, susmuş bir şekilde kaldı. Bu tam olarak susturuldu manasındadır.

بقي/kaldı lafzı, Tirmizî'nin *el-İlelü's-sağîr*'i, İbn Hibbân'ın *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*'i, İbn Abdilber'in *et-Temhîd*'i, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'si ve ez-Zehabî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında geldiği üzere mazi fiil sığasındadır. Yine *Sünenü't-Tirmizî*'nin güvenilir mahtût birçok nüshasında bunu gördüm. Bunlardan Dimâşk'ta el-Mektebetü'z-zâhiriyye'de üç nüsha vardır. Biri 540 senesinde yazılmış ve sonunda birçok semâ kayıtları bulunmaktadır. Bu nüsha dünya hafızı Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'ye okunmuştur. Mektebetü'z-zâhiriyye'deki numarası (ح: 528)'dir. İkincisi 1099 yılında yazılmış ve numarası (ح:794)tür. Üçüncüsü 1202 yılında yazılmış ve genel numarası (6342)'dir. Dördüncüsü Medine-i Münevvere'de el-Mektebetü'l-mahmûdiyye'deki bir nüshadır. Onun üstüne Ebu't-Tayyib es-Sindî'nin şerhi vardır. بقي/kaldı kelimesi gördüğüm bütün nüshalarda apaçık şekilde mazi fiil sığıslıdır. Bunda herhangi bir karışıklık ya da başka bir ihtimal yoktur.

Ne yazık ki, nâsîhler tarafından çeşitli şekillerde tahrif ortaya çıkmıştır. Bu tahrif, son zamanlarda bu kelimenin kullanımı bulunmadığı için, onların bunu anlamaktan uzak olmaları sebebiyledir. Nâsîhler bu kelimeye bocalamışlardır. Onlardan başka birçok musahhîh ve muhakkik onlara tabi olmuştur. Bu kelimenin kullanımı ve manasına vukûfiyetleri olmadığından sıhhatini tasvip etmemişlerdir. İnsan -denildiği gibi- bilmediğinin düşmanıdır. Bu kelimenin tahrif edildiği bazı ibareleri okuyucunun tahrif yönlerine vâkif olması için burada zikredeceğim. Sonra bu kelimenin binden fazla yıl önce nasıl yaygın ve kullanılır olduğu okuyucuya açık olsun diye kelimenin kullanımının sıhhatine şahitler sıralayacağım.

Hâfız İbn Abdilber (rh.a.) *et-Temhîd*'de (I:56) Hüseyin b. Hasen'in İbnü'l-Mübârek tarikiyle şöyle dediğini rivayet etti: "İsnad olmasaydı, isteyen istediğini söylerdi. Fakat İbnü'l-Mübârek, 'bu kimden' denildiğinde بقي/kaldı!" Bitti.

et-Temhîd adlı kitabının iki muhakkiki bu ibareyi anlayamamışlar ve buna şu sözleriyle yorum yapmışlardır: “Önümüzdeki nüshalarda bu şekilde gelmiştir. Belki bu sözde bir eksiklik vardır? Nâsihlerin araştırmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ifade olduğu gibi kaldığı müddetçe mana açık değildir.” Önlere bulunan nüshaların hepsinde doğru bir şekilde gelen bu sözün sıhhatini açıklamaları ve yanılmaları sona ermiştir. Tabir sağlam ve güçlüdür, onda hiçbir kusur yoktur. Fakat kelimenin aslını ve kullanımını kaçırdıkları için hata yapmışlar ve söyledikleri şeyleri söylemişlerdir.

et-Tirmizî Sünen adlı kitabının sonunda (IV:388) bu sözü getirdiğinde, şârihi el-Mübârekfûrî *Tuhfetü'l-Ahvezi*'de bu kelimenin manasını şerh etmekte tereddüt etti ve şöyle dedi: “ ‘Ona sana kim tahdis etti, denilince بقی/kaldı!’ sözü, noktalı harfin fethası, kaf harfinin kesrasıyla, Ahmediyye nüshasında aynı şekilde zapt edilmiştir. Hâşiye düşen kişi, ‘yani sustu’ demiştir. Ben de -konuşan el-Mübârekfûrî- hiçbir lügat kitabında bekâi, sükût manasında bulamadım. Bence kastedilenin ‘şaşıarak kaldı’ ya da ‘susup kaldı’ şeklinde olduğu açıktır. Bazı nüshalarda بقی/korur şeklinde, alttan noktalı yân fethası, kafın kesrasıyla, وقى-بقی fiilindedir. Yani kendini isnadsız hadis tahdis etmekten korur. Sözlükte şöyle demiştir: وقاه وقياً وواقية: صانه.

Mezkûr lafız İbn Abdilhâdî'nin *es-Sârimü'l-Münekki fi'r-reddi alâ İbni's-Sübkî*'inde (s. 268) şu şekilde gelmiştir: “Ona sana kim tahdis etti, denilince بقی/çıktı.” Şeyh İbn Teymiyye'nin *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*'sinde (IV:96) ise “...Kiminle بقی/karşılaştığı sorulduğunda dileyen dilediğini söylediler.” şeklinde gelmiştir.

Minhâcü's-Sünne'deki يسأل kelimesinin قيل'den tahrif edildiği gibi bu ifadelerin tamamı da بقی'den tahriftir. بقی'nin tahrif edilmesinin sebebi manasının kapalı olmasıdır. Sonra da tahrif üstüne tahrif..!

Şu aciz kulun bakışına, bu kelimenin ‘بقی/kaldı’ olduğu görünmektedir. Bu şekliyle şöyle söylenmektedir: ‘Bir harf bile konuşmadan susup kaldı’ ya da ‘ağzından bir kelime çıkmadan sessizce kaldı.’ Nitekim bu üslubun, edebiyat, tarih ve tabakât kitaplarındaki haberlerde çok yaygın olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden bana en yakın geleni, Ömer Kehhâle'nin *A'lâmü'n-nisâ* adlı kitabında (V:26) Mahbûbe'nin biyografisinde yer alan bilgidir. Şöyle ki; “Abbâsî Halifesi el-Mütevekkil, şair Ali b. el-Cehm'den, cariyelerinden biri hakkında bir şiir söylemesini istedi. Birden Mahbûbe ortaya çıktı ve kendi hakkında düşünmeden rastgele bir şiir söyledi. Ali b. el-Cehm بقی واجماً لا ينطق بحرف bir harf konuşmadan susup kaldı.” Bitti. Bu haber tamamıyla *el-Eğâni* ve *Mürûcü'z-zeheb*'den alınmıştır.

İbnü'l-Mübârek'in bu cümlesi meşhur olup manası anlaşılınca, بقی lafzı, işiten kişiye bu kelimenin neye delalet ettiğini göstermektedir. Nitekim tüm zaman ve mekânda insanlar, daima konuşmalarında olduğu gibi kastedilen mananın anlaşılmasıyla yetinerek cümlenin devamını söylemezler. Kısaltarak sözlerinden bilinen kısmı eksiltirler. Allah Teâlâ, nahivcilerin İmâmı İbn

Mâlik el-Ceyyânî el-Endülüsî'ye rahmet eylesin. Zira elfiyesi *Hülâsa*'da şöyle demiştir:

“Bilinen şeyi hazfetmek câizdir nitekim ‘Yanınızda kim var?’dan sonra ‘Zeyd’ dersin.”

(حذف ما يُعلم جائز كما تقول: زيد بعد من عند كَمَا؟)

Bundan sonra işte sana kadîm ulemanın sözlerinden, bu tabiri ayırt edecek, manasını sınırlayacak, âlimlerin ikinci asırdan beşinci asrın başlarına kadar olan konuşmalarında bu tabirin yaygınlığını ve kullanımını sana gösterecek, kronolojik olarak düzenlenmiş bir grup nakil!

1. *Müsnedü Ömer İbni'l-Hattâb*'ın (r.a.) bir kısmı olan *Müsnedü Ya'kûb İbn Şeybe*'nin matbû bir cüzünde (s. 31) şöyle gelmiştir: “Muhammed bize tahdîs etti: Dedem -o Ya'kûb b. Şeybe, müsnedin müellifidir- bize tahdîs etti: İbnü İbni Hammâd b. Zeyd'le birlikte Süfyan'ın -İbn Uyeyne- yanındayken Ali b. Abdillâh'ı şöyle derken işittim: Süfyan bize Amr'dan -İbn Dînâr- o da Tâvus'tan rivayetle namaz vakitleriyle alakalı bir hadis tahdîs etti. Bu hadis mürseldir.

Ali, ona şöyle dedim, dedi: Hammâd b. Zeyd İbn Abbâs'tan rivayetle şöyle diyor: Süfyan şunları dedi: Doğru söylediğin şeyler için Allah'ın ismini vermekten seni men ediyorum: Ben mi Amr'ı daha iyi tanıyorum yoksa Hammâd b. Zeyd mi? فقتت/Kaldım! Sonra Hammâd'ın torunu da oradayken, sen ey Ebû Muhammed, Amr'ı Hammâd b. Zeyd'den daha iyi tanıyorsun dedim. Ayağa kalktığımda torunu bana şöyle dedi: Hammâd b. Zeyd şöyle söylediğinde dedemi tehlikeye attın.” Bitti. فقتت/kaldım sözünün, ثم قلت ifadesinden sonraki kısmı sebebiyle ‘susturuldu, susup kaldım’ manasında olduğu açıktır.

2. Hâfız İbn Abdilber *el-İntikâ fi fedâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*'da ‘eş-Şâfiî'nin açık, düzgün konuşması ve ilim fenlerindeki genişliği babı'nda (s. 93) rivayet etmiştir. Aynı şekilde el-Kâdî İyad *Tertibi'l-medârik*'te (3: 183) Müzenî'den şöyle dediğini zikretmiştir: *Megazî* sahibi İbn Hişâm Mısır'dayken eş-Şâfiî geldi. İbn Hişâm Mısır'ın nadir kelimeleri bilen bir şiir âlimiydi. Ona ‘keşke eş-Şâfiî'ye gitsen’ denildi. O gitmekten kaçındı. Daha sonraları tekrar keşke gitseydin, denilince, o da gitti ve erkek nesepleri hakkında müzakere ettiler.

eş-Şâfiî, uzunca müzakereden sonra, ‘bırak erkek neseblerini, onlar sizin bizim aklımızdan uçup gitmezler. Kadınların neseblerini getir bize!’ dedi. Onlar kadın neseblerine başlayınca, İbn Hişâm فقتت/kaldı! İbn Hişâm bu olaydan sonra şöyle diyor: Allah azze ve celle'nin bunun gibisini yarattığını zan etmiyorum.”

3. İbn Ebî Hâtim er-Râzi'ye ait *el-Cerh ve't-ta'dil*'de İmâm Ahmed b.

Hanbel'in (rh.a.) tercemesinde (I/I:68) ve İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed*'de (s. 59) şöyle gelmiştir: "Ahmed b. Hanbel şunları söyledi: Ben 21 yaşındayken Hüşeym vefat etti. Ondan işittiğim her şeyi ezberliyordum. Yanında Hüşeym'in kitapları bulunan birisi İbn Uleyye'nin kapısına geldi ve ben 'şunun isnadı şöyledir' derken kitapları bana atmaya başladı. O sırada el-Muaytî geldi, o da [Hüşeym'in hadislerini] ezberliyordu. Ben ona 'hadislere cevap ver' deyince, فقتي/kaldı!"

Bu haber Ebû Nuaym'ın *el-Hilye*'sinde (IX:164) '...ben ona 'hadislere cevap ver' deyince, فقتي/yanıldı!' lafzıyla gelmiştir. 'فقتي/yanıldı' lafzı 'فقتي/kaldı' lafzından tahriftir. Belki de bu müstensih'in tasarrufu ya da yayımlayanın hatasından kaynaklanmaktadır. Zira فقتي'nin manasını anlamamış, onun yerine tahrif ederek فقتي'yi takdir etmiş ve yanılmıştır.

4. İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed*'de (s. 63) şöyle gelmiştir: "İshâk b. Râhûye şunları söyledi: Irak'ta Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve arkadaşlarımızla otuyordum. Bir, iki ve üç tarikten hadis müzakere ediyorduk. Aralarından Yahyâ b. Maîn, şu tarik de var, dedi. Bu tarik, icmamızla sahîh değil midir, dedim. Onlar evet, diyorlardı. Bunun üzerine ben de bu hadisin kastettiği şey, tefsiri, anlamı nedir, dedim. Ahmed b. Hanbel hariç فقتون/hepsi kaldılar!"

5. Hâfız İbn Receb'in *Zeylû Tabakâti'l-Hanâbile*'sinde (I:131) ve Uleymî'ye ait *el-Menhecû'l-ahmed*'de (II:208) Yahyâ b. Mende el-İsbahânî'nin tercemesinde şunlar gelmiştir: "Fûrân¹⁰ şunları anlattı: İlim ehlinin birinin karısı vefat etti. Yahyâ b. Maîn ve ed-Devrakî geldi. Hayızlı bir kadından başka yıkayacak birini bulamamışlar. Onlar otururken Ahmed b. Hanbel geldi ve 'nedir haliniz' dedi. Kadının kocası, hayızlı bir kadından başka bir yıkayıcı bulamıyoruz, dedi. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Nebî'den (s.a.v.) şunu rivayet etmiyor musunuz: 'Yâ Aişe! Seccadeyi bana uzat. O da 'ben hayızlıyım' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) 'hayzın senin elinde değildir' buyurmuştur.' Onu yıkaması caizdir. Onlar utandı ve فقتوا/kaldılar!"

6. İbn Ebî Hâtîm er-Râzî'nin *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inin önsözünde (s. 358) babası Ebû Hâtîm Muhammed b. İdris el-Hanzalî er-Râzî'nin tercemesinde şunları söylemektedir: "Abdurrahman -o, İbn Ebî Hâtîm'dir- babamı şöyle söylerken işittim, demiştir: Muhammed b. Yezîd el-Esfâtî tefsir [rivayetleri] ezberliyordu. Bir gün bize 'Allah azze ve celle'nin "Beldelerde gezip dolaştılar." ayetiyle ilgili ne ezberlediniz' diye sordu. Hadis ashâbı birbirlerine bakarak فقتي/kaldılar! Ben dedim ki: Ebû Sâlih, Muaviye b. Sâlih'ten, o Ali b. Ebî

¹⁰ Pek çok kitapta geçtiği ve bilindiği üzere Fûrân, fe'nin dammesi, ondan sonra vâv, sonra noktasız râ ileldir. İbn Ebî Ya'lâ'nın *Tabakâti'l-Hanâbile*'sinde (I:195) onun tercemesinde noktalı zây ile Fûzân'a çevrilmiştir. Bu bir tahriftir. Fûrân lakabıdır, ismi de Ahmed b. Muhammed b. el-Muhâcir'dir.

Talha'dan, o da İbn Abbâs'tan Allah azze ve celle'nin "Beldelerde gezip dolaşırlar." ayetiyle ilgili şunu tahdîs etti ve dedi ki: "ضربوا في البلاد/Beldelerde dolaştılar." O da beğendi."

7. ez-Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l-ulemâ'*sında (s. 166) şunlar gelmiştir: "Ebu'l-Abbâs el-Müberred Ebû İshâk ez-Zeccâc'a şöyle demiş: Şayet sana 'شيء أحسن' زيداً/Zeyd'in yaptığı ne güzel şey' denilirse, şaşırmadan haber vermiş olursun. شيء yerine ما koyduğunda peki taaccüb nereden gelir? Bunun üzerine ez-Zeccâc, ففتيت/kaldım! Cevabım yoktu, dedi.

8. el-Hâkim'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis'*inde (s. 142) hadis ilimlerinden 33. nev' olan 'müzâkeretü'l-hadis' kısmında ve ez-Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz'*ında (II:690) Ebû Ali Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Belhî el-Hâfız'ın tercemesinde şöyle vârid olmuştur: "el-Hâkim, Ahmed b. Hadar eş-Şâfi'yi birçok kez şöyle derken işittim, dedi: Bize -Nisâbü'r'a- Ebû Ali Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Belhî hac yaparken geldi. Halkımız, onun hıfzı sebebiyle onunla müzakere yapmaktan aciz kaldı. Yine onunla beraber Ca'fer b. Ahmed b. Nasr el-Hâfız¹¹ -el-Hısrî en-Nisâbü'rî- bir araya geldi. Hac hadislerini tartıştı. Abdullâh hadisleri sıralıyordu. Sonra Ca'fer dedi ki: Süleyman et-Teymî'nin Enes'ten rivayet ettiği, Rasulullah'ın (s.a.v.) hac ve umreyi birleştirdi, hadisini ezberledin mi? Ebû Ali فتيت/kaldı!¹² Ca'fer, bu hadisi Yahyâ b. Habîb b. 'Arabî, Mu'temir b. Süleyman'dan, o babasından, o da Enes'ten tahdîs etti, dedi ve meclisi bununla kapattı."

9. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd'*ında (V:16) ve ez-Zehebî'ye ait *Tezkiretü'l-huffâz'*da (III:840) Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ukde -asrındaki hafızlar içinde en iyisiydi- tercemesinde şunlar geçmektedir: el-Hatîb şöyle söyledi: "Ebû Ahmed -O el-Hâkim el-Kebîr en-Nisâbü'rî'dir-, Ebu'l-Abbâs İbn Ukde bana şunları anlattı, dedi: el-Berdîcî, Kûfe'ye girdi. Kendisinin benden daha hâfız olduğunu iddia etti. Ben de, 'Uzatma! Kâğıtçı dükkânına gidersin, kantara koyar kitaplardan istediğin kadarını tartarsın. Sonra bize getirirsin, biz de onu söyleriz.' dedim. O da فتيت/kaldı!" Bitti. *Târîhu Bağdâd'*in iki asıl nüshasında da böyledir' şeklinde yorum yaptı. Musahhihin bu tevakkufu, bu kelimenin sıhhatini ve manasını bilmemesinden kaynaklanmaktadır.

10. el-Hâkim'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis'*inde (s. 142) hadis ilimlerinden 33. nev' olan 'müzâkeretü'l-hadis' kısmında ve ez-Zehebî'nin *Tezkiretü'l-*

¹¹ *Tezkiretü'l-huffâz'*da (II:690) "Ca'fer b. Muhammed b. Nasr onunla bir araya geldi." şeklinde. Bu tahriftir. Doğrusu *Tezkiretü'l-huffâz'*da (II:702) ve yukarıdaki haberin alıntı yapıldığı *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis'*te geldiği üzere Ca'fer b. Ahmed b. Nasr'dır.

¹² *Tezkiretü'l-huffâz'*da, ifade '...فهيت/şaftı kaldı.' şeklinde bulunmaktadır. Bunun, el-Hâkim'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis'* adlı kitabında gelen فتيت den tahrif olduğu açıktır. Bu kitap bu haberin asıl kaynağıdır. el-Hâkim'in *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis'*inde, kitabın muhakkikinin haşiyede belirttiği gibi فتيت/karşı çıktı ibaresi gelmiştir. Doğrusu söylediğim gibi فتيت'dir.

huffâz'ında (III:935) el-Hâfız el-Müfid Ebû Hafs Ömer el-Basrî, İbn Ukde'nin öğrencisinin tercemesinde şunlar gelmiştir: “el-Hâkim, Ömer b. Hafs el-Basrî'yi şöyle derken işittim, dedi: Hacca gitmek isteyerek bir sene Kûfe'ye geldim. Ebu'l-Abbâs İbn Ukde ile karşılaştım ve o geceyi onun yanında geçirdim.

Hakkında düşünmediğim bir konuda benimle müzakere etmeye başladı. -el-Hatîb *Târîhu Bağdâd*'ında (V:16) 'Ebu'l-Abbâs asrımızda en çok hadis ezberleyen kimseydi' dedi.- Ben de 'Ey Ebu'l-Abbâs! Eyyüb es-Sahtiyânî'nin el-Hasen'den aldığı hangi hadis vardır?' diye sordum. İki hadis söyledi. Sonra ben de 'Eyyüb'ün el-Hasen'den, onun da Ebû Berze'den 'Bir adam [Hz.] EbuBekr'e ağır konuştu. [Hz.] Ömer de, Ey Rasulullah'ın Halifesi, bırak da şunun boynunu vurayım, dedi. O da 'bırak Ey Ömer' dedi. Bundan dolayı boynun vurulması Rasulullah'tan sonra kimseye yoktur.' şeklindeki hadisi ezberledin mi' dedim. فقهي/kaldı! Ben de tekbir getirdim...”

11. Yine *Tezkiretü'l-huffâz*'da (IV:1040) el-Hâkim Ebû Abdillâh en-Nisâbü'rî'nin tercemesinde şunlar geçmektedir: “el-Hâfız Halîl b. Abdillâh şöyle dedi: el-Hâkim Ebû Abdillâh'ın yanına girdim, ona *Fevâidü'l-İrâkiyyîn*'deki şu rivayet okunuyordu: Süfyan es-Sevrî'nin, Ebû Seleme'den, onun ez-Zührî'den, onun da Sehl b. Sa'd'dan rivâyet ettiği isti'zân hadisi -izin istemenin bakış sebebiyle kılındığı hadis-. el-Hâkim dedi ki: Ebû Seleme kimdir? Ben de 'el-Muğîre b. Müslim es-Serrâc'tır' dedim. O da el-Muğîre ez-Zührî'den nasıl rivayet etsin, dedi. Ben de فقمت/kaldım!

Sonra 'sana bir hafta mühlet verdim' dedi. Gece boyunca düşündüm. Aklıma düşünce -hatırım Yarımada ehline varınca-, Muhammed b. Ebû Hafsa olduğunu hatırladım. Bir de baktım ki onun künyesi de Ebû Seleme. Sabah olunca, meclisine gittim. Ona yaklaşık yüz hadis okudum. Sonra bana 'olanı hatırladın mı' dedi. Ben de 'evet, o Muhammed b. Ebû Hafsa'dır' dedim. Şaşırdı ve beni övdü.” Bitti.

Bu on bir karîne -bu deliller dışında derin bir araştırmacının edebiyat, tarih, tabakât vs. kitaplarında görebileceği birçok ifade vardır- açık bir şekilde İbnü'l-Mübârek'in “İsnad dindedir, isnad olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi. 'Sana kim tahdîs etti' denilince öylece kaldı!” yani susturuldu ya da susup kaldı, sözünün sıhhatine delalet eder. Asırlardır İbnü'l-Mübârek'in bu sözü nakledilirken kastedilen mananın kapalılığı ve tabirin az kullanılması sebebiyle birçok kitapta yavaş yavaş bu söz ihmal edilmiştir. Hâlbuki bu, isnadın ehemmiyetinin açıklanmasında İbnü'l-Mübârek'in kastettiği manayı tamamlayan bir ifadedir. Allah en iyi bilendir.